

Универзитет у Београду

Филозофски факултет

Одељење за историју

МАСТЕР РАД

Тема: Последњи Палеолози у делу Георгија Сфранцеса

Ментор:

Проф.др Радивој Радић

Кандидат:

Бојана Теофиловић ИС 19/03

септембар 2020.

Садржај:

Списак скраћеница.....	3
I Увод.....	4
Палеолози, порекло и настанак династије.....	5
II О Сфранцесу и Хроници.....	10
Биографија.....	11
Хроника.....	15
Оригинални аспекти и значај Хронике.....	18
III Сумрак царевине.....	20
О Манојлу II.....	20
Јован VII.....	22
IV Пропаст царства.....	28
Манојло II и Јован VIII, савладарство.....	28
Сукоби последњих Палеолога.....	33
Фирентинска унија.....	38
Бесмртни цар и пад Цариграда.....	41
Морејска деспотовина.....	47
Закључак.....	51
Извори и литература.....	53

Списак скраћеница

Ducas, Historia	Ducas, Historia Turco–Byzantina (1341-1462), ed. V. Grecu, Bucharest 1958.
Сфранцес, Хроника	Георгије Сфранцес, Хроника- Пад Византијског царства, приредио М. Станковић, Београд 2011.
Ђурић, Сумрак	И. Ђурић, Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога, 1392– 1448, Београд 1984.
Ферјанчић, Деспоти	Б. Ферјанчић, Деспоти у Византији и јужнословенским земљама, Београд 1960.
Ферјанчић, Сукоби	Б. Ферјанчић, Међусобни сукоби последњих Палеолога (1425–1449), ЗРВИ 16 (1975) 131–160.
Ферјанчић, Савладарство	Б. Ферјанчић, Савладарство у доба Палеолога, ЗРВИ 24– 25 (1986) 307–384.
Мантран, Историја	Р. Мантран, Историја османског царства, Београд, 2002.
Мешановић, Јован VII	С. Мешановић, Јован VII Палеолог, Београд 1996.
Никол, Бесмртни	Д. М. Никол, Бесмртни цар, Београд 1997.
Николић, Georgios Sphrantzes	М. Николић, Georgios Sphrantzes or how to become an archon in Byzantium in the XV century, ЗРВИ 47 (2010) 277–289.
Острогорски, Историја	Г. Острогорски, Историја Византије, Београд 1998.
Рансиман, Пад Цариграда	С. Рансиман, Пад Цариграда 1453, Београд 2009.

I Увод

Последње деценије постојања Византијског царства обележене су сталним покушајима да се зауставе освајања Османлија, као и да се сачува преостали део територије некада моћног царства, која је сада услед турске инвазије сведена на престоницу Цариград са околином, неке градове на југозападној обали Црног мора и поседе на удаљеном Пелопонезу. Поред спољашњег непријатеља који је био довољно јак, ослабљено царство је морало да води борбу и против унутрашњег зла, где су се јављала многа струјања, надахнута различитим интересима и циљевима.¹ Крајем XIV и почетком XV века Византија постаје само бледа сенка некадашњег моћног царства а овај рад обухватиће управо тај период и имаће за циљ да служећи се *Хроником* Георгија Сфранцеса опише последњих пет деценија постојања Византије, период у коме су владали Манојло II и његови синови, Јован VIII и Константин XI. Покушаћу да, хронолошки, како је и сам Сфранцес у свом делу радио, испратим судбину последњих чланова владајуће породице и судбину самог царства указујући притом на места где Сфранцес пише крајње пристрасно и где се његово виђење неких личности и догађаја не подудара са оним које је прихваћено у историји.

Уводни део рада даће неке основне податке о династији Палеолога, њеном настанку и Византији током њихове владавине.

Други део рада биће посвећен Георгију Сфранцесу и у њему ће осим биографских података бити приказана и кратка анализа његове *Хронике*, са освртом на њен значај и иновативне и оригиналне аспекте које доноси.

Трећи део рада представљаће кратак осврт на постепено опадање некада моћног Византијског царства, али и велики успон и јачање Османлија. Потрудићу се да у најкраћим цртама дам основне податке о догађајима између 1401. и 1412. године, Ангорску битку, повратак цара Манојла II са Запада, рођење Константина XI Драгаша Палеолога, затим династичке сукобе између Османлија након Бајазитове смрти.

¹ Ферјанчић, Сукоби, 131.

Главни део рада бавиће се догађајима између 1413. и 1477. године. Такође биће обрађен однос Византије и Запада, тражење помоћи као и питање уније цркава. Пажња ће бити посвећена међусобним сукобима последњих Палеолога, као и паду Цариграда, узроцима и околностима који су довели до тога.

Окосницу рада чиниће, наравно, дело Георгија Сфранцеса, *Хроника-пад Византијског царства*, у чијој ћу се анализи, ради што потпунијег увида у догађаје о којима говори, користити и са осталим изворима релевантним за тај период, у првом реду делима преостале тројице тзв. хроничара пада (Дуке, Лаоника Халкокондила и Критовула) као и доступном литературом (како штампаном, тако и електронским издањима).

Палеолози, порекло и настанак династије

До једанаестог века Византија је била блистава и доминантна сила, заштитник хришћанства од нартаја ислама. Византинци су обављали ову дужност срдано и успешно све док се половином једанаестог века, с инвазијом Турака, није појавио нови изазов с истока а истовремено се Западна Европа већ толико развила да је и сама, преко Нормана, покушала да их нападне. Византија је била увучена у рат на два фронта у тренутку када је пролазила кроз уставне и династичке тешкоће. Нормани су били одбачени, мада уз губитак византијске Италије; али Византинци су морали да заувек препусте Турцима крајеве који су им давали највише војника и хране; простране равнице анадолијске висоравни.²

У време највеће опасности са истока, византијска држава је задобила други неочекивани и подједнако смртоносан ударац са запада. Умешаност снага Четвртог крсташког рата у спорове чланова династије Анђела довела је до тога да 1204. велика крсташка војска заузме Цариград опљачка га и спали. Овај катастрофални догађај заувек је изменио односе католичке и православне цркве и довео до привременог краја Византијског царства. Оно је подељено на неколико крсташких држава а сам Цариград је

² Рансиман, Пад Цариграда, 14,15.

постао седиште новог Латинског царства. Пад Цариграда 1204. године била је прекретница у византијској историји, али то није био њен крај. Док су се многи византијски феудалци потчинили освајачу, укључивши се у систем нове владавине, а народне масе, иако незадовољне, остале у својој домовини, неки византијски великаши напустили су окупиране земље и кренули у оне покрајине које су још остале незаузете. Ослањајући се на локално грчко становништво, ови бегунци засновали су нове државе, у којима је Византија наставила да живи. Тако је у Малој Азији Теодор Ласкарис, зет Алексија III, створио Никејско царство, а на Балкану Михаил Анђео, брат од стрица Исака II и Алексија III, Епирску деспотовину. Нешто пре тога, независно од пада Цариграда, на југоисточној обали Црног Мора настало је Трапезунтско царство. Њега су створили унуци Андроника I Комнина, Алексије и Давид, који су се називали Велики Комнини а то име задржали су и доцнији трапезунтски цареви.³ Владар сваке од ових држава себе је прогласио правим византијским царем. Борили су се како између себе тако и са Латинима за контролу бивших земаља Византијског царства.

Иако је Епир у почетку био најјачи од три грчке државе, Никејци су били ти који су успели да од Латина узму Цариград.

Никајско царство је било успешно у борби против својих латинских и селџушких противника. У бици која се водила код Антиохије на Меандру турска сила је одбијена, а сам султан је пао на бојишту.⁴ После смрти оснивача државе, Теодора I Ласкариса, његов престо заузима зет Јован Дука Ватац, супруг његове ћерке Ирине. Јован III Ватац је без сумње највећи државник никејске епохе и један од најистакнутијих владара византијске историје уопште. И у спољној и у унутрашњој политици Ватац је постигао значајне успехе и од мале провинцијске царевине у Никеји начинио јаку силу. Истина слабост Латинског царства и грешке његових грчких и бугарских супарника олакшале су му посао. За његовог времена територија Никејског царства се удвостручила. Његов наследник Теодор II Ласкарис (1254.-1258.) показао је да и у културном погледу Никејско царство није заостајало за старом Византијом. Његовим доласком на престо оно

³ Острогорски, Историја, 399.

⁴ Исто, 405.

доживљава културни процват који подсећа на доба Константина VII Порфирогенита. Када је, августа 1258., у тридесет седмој години, преминуо царска круна припала је његовом седмогодишњем сину Јовану IV. За регента је Теодор још за живота одредио свог пријатеља Георгија Музалона не обазирјући се на мржњу коју је према њему гајило византијско племство. Ову мржњу није могла да обузда ни заклетва коју су византијски великаши, на челу са Михаилом Палеологом, положили цару а затим и самом Музалону. За време помена, девети дан после цареве смрти, Георгије Музалон и његов брат су у самој цркви нападнути и убијени. За регента је изабран Михаило Палеолог као најистакнутији члан византијске аристократије. Михаило је умео да придобије људе за себе и имао је присталице у свим круговима па и код утицајног клера. Тако је он постављен за великог дукса са титулом деспота, а ускоро затим, децембра 1258. или јануара 1259. проглашен је за савладара младог Јована IV Ласкариса и крунисан царском круном.⁵

За његове владавине Никеја је додатно ојачала и постало је јасно да не постоји ниједна сила на копну која би могла да спречи обнову Византијског царства. Озбиљније сметње могле су се очекивати једино од Млетачке републике која је у ствари била и стварни творца Латинског царства. Ипак до тог догађаја дошло је готово случајно.⁶

У лето 1261. царски војсковођа Алексије Стратигопул послат је са малом војском на бугарску границу. На пролазу кроз Тракију сазнао је да је Цариград остављен готово без заштите и да је млетачка флота са већим делом латинске посаде кренула у једну експедицију на Црном Мору. Без дугог премишљања, иако је на снази било примирје склопљено августа 1260. он је напао незаштићени град и у зору 25. јула 1261. продро у њега готово без борбе. Цар Балдуин II потражио је спас у бекству и Латинско царство у Цариграду престало је да постоји. 15 августа цар Михаило VIII свечано је ушао у град Константина Великог. Ту је у најславнијем византијском храму, цркви Свете Софије, септембра исте године крунисан за цара старом царском круном а његов трогодишњи син,

⁵ Острогорски, Историја, 405-419.

⁶ Исто, 421.

Андроник, проглашен је, као престолонаследник, за василевса. Легитимни цар Јован IV Ласкарис није имао у овом догађају никаквог удела а нешто касније је и ослепљен.

Михаило VIII поново је заузео Цариград и обновио Византијско Царство, успостављајући нову, испоставиће се и последњу, владарску династију, династију Палеолога. Династија Палеолога није били само последња, већ и најдуже владајућа династија на челу Византијског царства. Владали су од 1261-1453.⁷

Током династије Палеолога, царство је доживело кратку, али живахну ренесансу, познату и као палеолошка ренесанса. Док су палеолошки цареви покушавали да поврате славу Цариграда, спонзорисали су уметност и подстицали филозофију. Уметници и филозофи сагледали су класичну прошлост и поново открили многа древна учења. Иако је палеолошка ренесанса дошла прекасно да би помогла опстанку византијске цивилизације, била је главни катализатор италијанске ренесансе, посебно јер су византијски уметници и учењаци путовали у Италију да би се склонили од нових претњи које су опколиле царство.⁸

Породица није владала без успеха и изродила је неколико енергичних личности попут Михаила VIII, Андроника III, Манојла II или Константина XI. Истина је да су заузимањем Цариграда 1261. године обезбедили царству још један период привидне стабилности али оно се никада није опоравило од удара који га је разорио. Деценије које су уследиле постајале су све теже, са бројним проблемима, грађанским немирима а од 1341. до 1347. године, разорним грађанским ратом. Услед нестабилности, суседни српски владар - Стефан Душан успешно је освојио велики део византијских територија, ширећи и успостављајући Српско Царство, чинећи га главном силом региона. Ови остаци некада моћног Византијског царства јасно су указивали да се његово постојање ближи крају а сваки нови цар имао је све више и више потешкоћа да га стабилизује, немоћно посматравши драматичан успон Османлија у 1400-има. Ситуацију је додатно компликовало и то што је палеолошки период обележен честим споровима и сукобима

⁷ Сфранцес, Хроника, 157.

⁸ Рансиман, Пад Цариграда, 5,6.

између чланова породице, што је, уз постојање сталне опасности од Турака, неминовно доводило до грађанских ратова који су у великој мери убрзали пад Византије.⁹

⁹ Острогорски, Историја, 457-486.

II О Сфранцесу и Хроници

Георгије Сфранцес (1401. Цариград? - 1477. Крф) био је дворанин, дипломата и великодостојник у служби последња три цара Византијског царства. Најпознатији је као историчар и аутор *Хронике минуса* , хронике која бележи аутобиографске податке и лична искуства аутора, која се тичу историјских, дипломатских и политичких догађаја последњих година, (1401.–1477.), палеолошког периода,(1260.–1453.). Поред својих савременика Лаоника Халкокондила, Дуке и Критулула , Сфранцес спада у групу тзв. "Историчара пада", и једини је од поменутих који је био непосредни сведок пада Цариграда (1453).¹⁰

Презиме Георгија Сфранцеса, које се такође појављује и у облику Францес, било је предмет интензивних научних расправа али је опште прихваћено да је Сфранцес његов одговарајући облик. Његово породично презиме раније се вероватно изговарало као Францес, што указује на латинско порекло његових предака. Временом породица Сфранцес је као и многе друге латинске породице примила православље и постали су прави Ромеји па ће тако и Георгије, доцније, иступати као традиционалиста и противник уније са Римом. Већина детаља који се тичу Сфранцесовог живота произилазе из његовог властитог дела јер једва да се друге информације осим његовог имена могу наћи код аутора у савременим изворима. Ако сматрамо истинитим информације које он пружа у свом раду, може се детаљно реконструисати његова биографија.¹¹

¹⁰ Сфранцес, Хроника, 7.

¹¹ Исто, 8,9.

Биографија

Сфранцес даје тачан датум свог рођења (30. августа 1401.), али не прецизира место где се родио. За место његовог рођења обично се узима Морејска деспотовина на Пелопонезу, одакле потиче породица његовог оца, али се не може искључити и могућност да је рођен у Цариграду. То се може претпоставити на основу Сфранцесовог пријатељства са царем Константином XI (1448.–1453.) које траје још од малих ногу, као и из чињенице да га је крстила „најблагочестија и света мати Томаида“, игуманија манастира у Цариграду у којем су монахиње биле и две млађе сестре Сфранцесове мајке. Породица Георгијеве мајке се током 1387. налазила на Лимносу а о њиховом друштвеном статусу говори то да је његов деда по мајци био ктитор манастира Светог Николе у Верији близу Солуна.¹²

Он сам био је потомак угледне породице, чији су чланови били у служби палеолошких царева; његовом оцу и стрицу цар Манојло II поверио је васпитање својих синова, па је тако Георгијев стриц био васпитач будућег василевса Константина, док је Георгијевом оцу цар поверио васпитање младог Томе, будућег Морејског деспота. Сфранцесов старији брат био је у служби престолонаследника Јована, док је сам Георгије најпре служио царевића Тому. Самом природом службе своје породице његова браћа и он одрасли су на двору уз осталу царску децу, па се тако Георгије још од детињства спријатељио са будућим василевсом Константином XI Драгашем Палеологом. Њихово пријатељство озваничено је кумством и трајало је све до Константинове погибије приликом пада Цариграда 1453. године.¹³

Сфранцеси су били државни функционери код последња три византијска цара, Манојла II, Јована VIII и Константина XI Палеолога. Након смрти својих родитеља током епидемије куге, Георгије је ступио у царску службу (1418.).¹⁴ Иако племенитог порекла,

¹² Сфранцес, Хроника, 77.

¹³ Исто, 10.

¹⁴ Исто, 41.

Сфранцес рођењем ипак није припадао високој аристократији, па је за њега, као и за друге људе из средњег слоја, ступање у дворску службу био поуздан начин за улазак у редове вишег племства.¹⁵ Са шеснаест и по година Георгије постаје пратилац и лични слуга цара Манојла II, пред крај чијег живота почиње да добија важне дипломатске задатке, што ће касније остати његово главно занимање. Први значајнији посао било је учешће у византијском посланству, које је 22. фебруара 1424. закључило мировни споразум са султаном Муратом II. Георгије је још од ране младости сматран за поверљиву особу, па је тако он лично записао царев тестамент.¹⁶

Након Манојлове смрти 1425. године (*Хроника,14.1*), Сфранцес је дошао, у складу са опоруком почившег цара, коју је лично забележио, у службу код наследника Јована VIII (*Хроника,15.2*), коме је служио неколико година све до до 1428. , када су Константину XI поверене на управу западне и северне области Пелопонеза, а он сам је, Константиновом вољом постао управитељ Кларенце (*Хроника,16.1*) У борбама за Патру 1429. био је заробљен, након што је пожртвовано спасио живот свом господару (*Хроника,17.9;17.10*), али је након 40 дана ослобођен (*Хроника,19.1*) да би посредовао у предаји града Константину. У знак захвалности деспот га је поставио за управитеља Патре.¹⁷ (*Хроника,19.11*).

1432. док је по деспотовој заповести боравио у Цариграду као његов изасланик код цара Јована VIII, од њега добија почасну титулу протовестијарита (*Хроника,21.10*). Када је у новембру 1437. Цар Јован VIII отпутовао на сабор у Фиренцу у Италију, заједно са својим господарем Константином XI он се враћа у престоницу где је Константин остао као царев заменик (*Хроника,22.12*). Ту се 26. јануара 1438. године и оженио Јеленом, ћерком Алексија Палеолога Цамблакона, који је био царски секретар, са којом је имао

¹⁵ Николић, Georgios Sphrantzes, 278, 279.

¹⁶ Сфранцес, Хроника,11.

¹⁷ Исто, 12.

петоро деце. Георгије у свом раду нуди информације о својој деци, која су сва преминула пре њега.¹⁸

1440. године Сфранцес путује на Лезбос где уређује брак Константина XI са Катарином Гатилузо, ћерком владара Митилине, Дора Палеолога Гатилуза. Деспотица ће умрети непуне две године касније после превременог порођаја изазваног невољама у Лимносу где их је, током путовања, напала турска флота.¹⁹

Дипломатски задаци за Сфранцеса су се низали. Велики број значајних мисија код султана и код василевса, са великим успехом су извршени. Марта 1442. године, деспот Константин је од василевса добио Селимврију, град на Мраморном мору, па је за његовог управитеља поставио Сфранцеса, који је имао задатак да га штити од султана, али и од деспота кир Димитрија, такође и од самог василевса који ју је дао. Ускоро је постигнут договор да деспоти Теодор и Константин размене своје поседе, па је тако Теодор добио Селимврију, а Константин Морејску деспотовину. Сфранцесу је Теодор понудио да у његово име управља Селимвријом, али он то није желео.²⁰

Септембра 1446. године, Сфранцесу је поверена на управу Мистра, са свим околним местима и свим њиховим приходима. Касније је након смрти василевса Јована 1448. године, Константин Драгаш крунисан управо у Мистри, 1449. године.²¹

Након ступања на престо Константина XI 1448. године, Сфранцес накратко борави у Цариграду, пре него што ће се упутили на пут који је трајао две године (1449–1451.) до Трапезунта и Грузије, у настојању да пронађе другу жену своје цару. Сфранцес је на пут кренуо са великим даровима и добро опремљеном пратњом. Требало је да испита предности и мане и једне и друге стране, па да то изнесе свом господару, који ће на

¹⁸ Сфранцес, Хроника, 13.

¹⁹ Исто, 117.

²⁰ Исто, 117.

²¹ Исто, 121.

основу тога донети одлуку који брак је боље склопити. Било је и предлога да се Константин ожени и Маром, ћерком деспота Србије, Ђурађа Бранковића, јер се тај брак у том тренутку чинио много бољим и кориснијим него ова два брака. Ипак није дошло до тога, иако се цару та одлука допала. Након тога Сфранцес је склопио договор око брака са грузијском принцезом, јер је сматрао да је брак са трапезунтском принцезом лошије решење од овога, па се вратио у Константинопољ 1451. године.²²

Недуго након повратка са овог пута чекала га је и нова дипломатска мисија. 1452. требало је да пође најпре у Мореју, како би уредио да један од василевсове браће пође на Запад и затражи помоћ латинских владара, а други ако затреба да прискочи у помоћ престоници. Са Пелопонеза Георгије је требало да отпутује на Кипар, а у повратку да крене за Грузију како би довео невесту своје цару. Пред полазак василевс је Сфранцесу дао титулу великог логотета, али одлука о именовању није објављена па ће се и сам Сфранцес, вероватно због тога, представљати као протовестијарит. Ипак његова обећавајућа каријера је окончана због догађаја који су претходили паду Цариграда (29. маја 1453.). Уочи самог поласка султан Мехмед је кренуо из Адријанопоља ка Босфору, па је путовање најпре отказано а затим се од њега и одустало.²³

Након пада Цариграда, Георгија и његову породицу заробили су Османлије. Три месеца касније успео је да се откупи и отпутује у Мистру. Пронашавши уточиште на Мистри, Сфранцес ступа у службу још једног Палеолога, Томе, најмлађег сина Манојла II, од кога је на управу добио месташце Кертези. Деспота Тому Сфранцес је представљао у потоњим амбасадорским мисијама у Венецији (1455–1456.). Успео је да из турског ропства откупи своју супругу Јелену и њену васпитаницу Христовергину али његова деца нису била те среће: султан Мехмед је својим рукама децембра 1453. , под оптужбом за

²² Сфранцес, Хроника, 127-139.

²³ Исто, 151,153

ковање наводне завере за његово убиство, задавио његовог сина Јована, а у септембру 1455. у султановом сарају умрла је његова кћи Тамара.²⁴

Након што је султан 1460. заузео читав Пелопонез успео је да заједно са деспотом Томом побегне на Крф, где је остао све до 1466. када је притиснут сиромаштвом у априлу отпутовао у Италију. Тражио је помоћ од кардинала Висариона, неко време провео је у Риму боравивши у дому Андреја и Манојла Палеолога, синова деспота Томе. Из Рима је отпутовао за Анкону, одатле у Венецију, да би се у септембру вратио на Крф.

Првог августа 1468. он и његова жена су се замонашили и он је добио име Григорије а она Евпраксија. Четири године касније Сфранцес је замонашен у велику схиму. Слободан од свих јавних дужности посветио се писању *Хронике*, да би се у октобру 1476. тешко разболео. Од болести је оглувео и остао прикован за кревет. Последња забелешка у његовој хроници односи се на лето 1477. па се претпоставља да је умро пре краја 1477.²⁵

Хроника

Сфранцесово познато дело, *Chronicon Minus*, јединствен је случај међу радовима византијске литературе захваљујући обиму аутобиографских информација пружених у раду. У *Хроници*, делу који обухвата године 1401–1477, Сфранцес представља хронолошким редом догађаје из политичког, историјског и јавног живота, у већини којих је активно учествовао, бележећи сопствена искуства и пружајући детаље о епизодама његовог личног живота, као што то и сам каже на почетку свог дела, „(Ја сам) ... Георгије Сфранцес јадни... написао сам ово о себи и неким догађајима током мог несретног живота“²⁶

²⁴ Сфранцес, Хроника, 165-169.

²⁵ Исто 20, 21.

²⁶ Исто, 35.

Иако се Сфранцесово дело назива хроником или мемоарима, његова структура и садржај не пружају могућност да се оно јасно уврсти у одређени књижевни жанр, већ упућују на то да је *Хроника* заправо разрада ауторових личних бележака и дневника. Информације у *Хроници* структуриране су хронолошким редоследом на начин сличан дневницима и историјама. Међутим, за разлику од других историографа, Сфранцесов рад не садржи увод и није подељен по књигама или поглављима, већ се аутор ограничава на кратак пролог у коме саопштава своје име и циљ писања и наставља са кратким освртом на догађаје из година 1401–1413., за које, како признаје, није знао са прецизношћу јер је био веома млад (*Хроника* 1.1-4.2.).²⁷ Затим наставља у главном делу са приповедањем догађаја 1414.–1477.²⁸

Његову причу генерално карактерише садржајни стил дневника, он говори о догађајима којима је лично био присутан, или је на други начин имао поуздана сазнања о њима па из тог разлога количина информација које даје варира од случаја до случаја. У неким случајевима он даје детаљне информације о пословима династије Палеолог, посебно о оним стварима у које је лично био укључен, изостављајући истовремено важне догађаје који се дешавају негде другде у Царству. Карактер овог дела је углавном директан и искрен. Његове пристраности су јасно изражене и стога их је лако узети у обзир. Он је непоколебљиво одан царској породици и непогрешиво непријатељски расположен према свом дворском ривалу, великом дуксу, Луки Нотарасу и његовој породици, према коме је био доследно неправедан.²⁹

Чињеница да је написао или уређивао свој текст у позној фази живота, кад је већ био монах, не утиче на његов израз и код њега, за разлику од других писаца тог доба, има врло мало цитата из Библије. И поред трагедија које су обележиле његов живот (уништење његове домовине, губитак деце), Францес не дозвољава да емоционални елемент утиче на

²⁷ Сфранцес, *Хроника*, 35-39.

²⁸ Исто, 26, 27.

²⁹ Рансиман, *Пад Цариграда*, 91.

његово писање. Дакле, његовим текстом не управљају емоционални набоји и драматизација. Стил његовог казивања потпуно је секуларан и недостаје му облик божанског гнева и казне за грехе Византијаца, који је доминантан код других аутора тог времена, рецимо Михаила Дуке.³⁰

Узроком османлијске најезде на Цариград он сматра, прилично претерано, декларацију о уједињењу цркава, што види као стратешку грешку византијског цара која је присилила Османлије на реакцију из предострожности.³¹ У односу на то највеће политичко питање свог времена, Францес је био дистанциран и може се окарактерисати као умерени противник уније. Како наводи, ово питање није сматрао озбиљним као већина његових савременика, а догматски је био прилично равнодушан, мада, како сам каже, није сматрао потребним да преиспита традиционалну веру.³² Упркос томе био је спреман да искрено подржава политику свога господара. Ипак с обзиром на даљи ток догађаја, негативно оцењује унију цркава успостављену на самиту Ферара-Фиренца, не из догматских, већ политичких и стратешких разлога: Договорена унија није пружила битну помоћ Византији, док је, по њему била главни узрок османлијске агресије која се завршила падом града. То се заснивало на логици да је то био провокативан и узнемирујући акт према Османлијама, који су предузели поход на Цариград из предострожности, пре доласка значајније војне помоћи са Запада.³³

Сфранцес је једини од четворице историчара пада који је био присутан у Цариграду током опсаде и његовог заузећа. Изненађујуће је да је, иако је био очевидац тог догађаја 29. маја 1453., његов опис ограничен на неколико кратких поглавља (*Хроника* 35,6-35,10). Ипак он у њима пружа неколико изузетно значајних информација, али се објективност његових извештаја може довести у питање у смислу потпуне деградације

³⁰ Сфранцес, *Хроника*, 26.

³¹ Исто, 107.

³² Исто, 105, 107.

³³ Исто, 105-109.

присуства савезничких трупа са запада и грчких земаља окупираних Латинима. Он даје корисне и оригиналне информације о броју локалних бранитеља града (4.773), што се може сматрати поузданим јер је он водио попис оних који су могли да носе оружје међу становницима, међутим у исто време каже да су у одбрани града учествовали и „странци којих је било једва две стотине или нешто више.”³⁴ Рансиман узима податак из Псеудо-Сфранцеса: „4983 Грка и нешто испод 2000 странаца.”³⁵

Оригинални аспекти и значај Хронике

Језик *Хронике* је посебно занимљив. Истакнуто је да је Сфранцесов језички стил обликован аутобиографским карактером његове композиције. Писао је добрим грчким језиком и лаким непретенциозним стилем. У исто време, Сфранцес уводи бројне италијанске и османске речи већ одомаћене у народном језику. Ови елементи дају живост тексту и управо се из тих разлога *Хроника* може сматрати раним примерком грчке прозе. Прича није написана у стилу који је препознатљив код већине византијских аутора који покушавају да имитирају древне историографе, већ је то учињено директно и лично и као такво је и иновативно.³⁶

Хроника је такође важан извор за друштвену историју Византије петнаестог века. Сфранцес је био упознат са истакнутим свештеницима и владиним званичницима (*архонтима*), које представља или именује у свом раду и самим тиме пружа значајне информације о дворским титулама, за чији велики број тврди да их поседује, краљевској одећи и царским обичајима и уређењу.³⁷ Одсуство оптимизма за оживљавање византијске

³⁴ Сфранцес, *Хроника* 155, 157.

³⁵ Рансиман, *Пад Цариграда*, 109.

³⁶ Сфранцес, *Хроника*, 26.

³⁷ М. Николић, *Georgios Sphrantzes*, 279.

државе у Сфранцесовом раду, идеја коју је у свом раду исказао, рецимо, Дука може се приписати његовој прагматичној перцепцији догађаја и политичком искуству. Иако није написана у високом стилу нити се придржава књижевних правила, *Chronicon Minus* је текст високе историјске вредности, који је разрађен у каснијем периоду, у другом дужем делу познатом као *Chronicon Maius*.

Друга, дужа верзија, која је позната још и под називом Псеудо-Сфранцес, обухвата период од 1258. до 1478. године. Она је настала неких стотинак година после аутентичне Сфранцесове *Хронике*. Као основу користи Сфранцесову *Хронику*, али је и проширује другим византијским и поствизантијским изворима попут Халкокондилове историје или хронике Доротеја Монемвасијског. Сматра се да је ову дужу *Хронику* саставио монемвасијски митрополит Макарије Мелисург, који је започео прераду Сфранцесових мемоара између 1573. и 1575. године.

Све до почетка XX века сматрало се да је *Мала Хроника* или настала после *Велике*, њеним сажимањем или да су то белешке које је Сфранцес правио за живота на основу којих је после саставио *Велику Хронику*. Између 1934. и 1946. године научници Пападопулос, Делгер и Ленерц, доказали су да је *Мала Хроника* аутентично Сфранцесово дело, а да је *Велика Хроника*, дело које је читав век после Сфранцесове смрти написао Макарије Мелисург.³⁸

³⁸ Сфранцес, *Хроника*, 21, 22.

III Сумрак царевине

Четрнаести век за Византију је био доба политичких пораза. Неколико деценија, а нарочито средином века, изгледало је да ће моћна српска краљевина, потоња царевина освојити цело царство. Дошло је до низа грађанских ратова двадесетих и четрдесетих година XIV века који су царству одузели последњу животну снагу. У унутрашње борбе у Византији умешале су се, у много већем обиму, стране силе а борба политичких струја пооштрила се социјалним сукобима и верским расправама. Епидемија куге 1347. однела је готово трећину становништва.³⁹

Турци су искористили метеж у Византији и на Балкану да пређу у Европу и продирући све дубље, поткрај века стигли до Дунава а Византија се нашла потпуно окружена територијама под њиховом влашћу. Од Царства су преостали само Цариград и низ од неколико градова на обали Тракије уз Мраморно море и на црноморској обали до Месемврије на северу, Солун са предграђима, неколико малих острва и Пелопонез, где су морејски деспоти, из млађе гране царске куће, имали извесних ситних успеха у поновном задобијању територије коју су држали Франци. Неки латински поседи и колоније с муком су се одржали у Грчкој и на грчким острвима. Фирентинске војводе још су владале у Атини, а веронски кнезови у Егејском архипелагу. Све друго било је у турским рукама.⁴⁰

Ове трагичне остатке некада моћног царства наследио 1391. је од свог оца, Јована V, цар Манојло .

О Манојлу II

Манојло II, иако и сам једна од најтрагичнијих фигура тог доба, био је цар достојан поштовања. Вишеструко образован и даровит човек, упркос понижавајућем положају, који му је као турском вазалу био наметнут на султановом двору (чак је морао и да учествује и у војним походима Турака против византијске Филадельфије и да помогне у

³⁹ Острогорски, Историја, 476.

⁴⁰ Рансиман, Пад Цариграда, 5,6.

освајању последњег византијског града у Малој Азији), његово држање је уливало поштовање и међу самим Турцима. Кажу да је султан Бајазит једном рекао о њему: „Ко не би знао да је он цар, одмах би по његовој појави познао да је цар”.⁴¹

Покушао је да реформише манастире и уздигне их на виши ниво, а сав новац који би му претекао давао је Универзитету. Увиђао је политичку нужност помоћи са Запада, али се у исто време противио унији цркава, делимично из искрених верских убеђења која је отворено изложио у расправи написаној за професоре Сорбоне, а делимично зато што је сувише добро познавао своје поданике да би поверовао да ће је они икад прихватити. Његов савет сину и наследнику Јовану VIII био је да настави преговоре о унији на пријатељској основи, али да избегава обавезе које би се могле показати као неоствариве.⁴²

Ипак, политика цара Манојла II се крајем деведесетих одликовала изразитом прозападном оријентацијом. С друге стране, непосредна турска опасност, којој је било изложено Ромејско царство (опсада Цариграда од стране турског султана Бајазита трајала је још од 1394. године) подстакла је Запад да помогне хришћанској браћи на Истоку. Напорима папе Бонифација IX у лето 1399. стигао је у Византију одред од хиљаду људи, који је упутио француски краљ Шарл VI, под заповедништвом маршала Бусикоа. И поред јунаштва, показаног у неколико напада невеликих размера, изведених у околини престонице, Бусикоова војна дружина није могла да гарантује сигурност. Зато је ромејски цар, на наговор западног војсковође, одлучио да крене на далек пут и сопственим ауторитетом обезбеди неопходну наклоност и помоћ владара Западне Европе.⁴³

За пут на Запад ради тражења помоћи изабрао је тренутак када је папство изгубило углед због Велике шизме, и обратио се световним владарима надајући се да ће тако

⁴¹ Острогорски, Историја, 508, 509.

⁴² Рансиман, Пад Цариграда, 61, 62.

⁴³ Мешановић, Јован VII, 91; Мантран, Историја, 54-57; Ђурић, Сумрак, 42-44; Острогорски, Историја, 511-514; Рансиман, Пад Цариграда, 61,62.

избећи притисак цркве.⁴⁴ Манојло је кренуо на пут а Цариградом је, док је он одсутан, управљао његов синовац, Јован VII. Сам Јован VII, син Манојловог брата, Андроника IV био је у најмању руку контроверзна личност.

Јован VII

Његов прилично кратак животни век, пун противуречности, можемо поделити у три периода: од рођења до 1385, када је његов статус зависио од политичке делатности Андроника IV, други, везан за самосталну каријеру, која је углавном била савладарска (1385 — 1403), уз изузетак узурпације (април- септембар 1390); трећи, у Солуну (1403 — 1408) где је владао без утицаја Цариграда, мада је формално био први сацар Манојла II. Каријера овог цара имала је узлазну и силазну путању. Границу представља смена на цариградском престолу фебруара 1391. године. До тог времена Јован VII се, од малих ногу, полако успињао у савладарској хијерархији. Међутим, када је Манојло II, преваривши синовца, успео да се устолочи у престоници, ствари су се одвијале наизглед на исти начин, али су последице биле другачије. Положај савладара, који је задржао до краја живота, објективно га је удаљавао од тренутка када ће самостално завладати Царством. Мудри Манојло II је договорима успео да умири противника, дајући му положај првог савладара и потискивао га у други план. Тако је од могућности да наследи Јована V, прворођени син Андроника IV добио другоразредну улогу вечитог првог сацара. Јован VII Палеолог се до 1399. противио оваквој нагодби, али је, изгубивши јединог наследника Андроника V, ипак пристао. Смрћу малог царевића покопане су наде оца да ће једнога дана својој династичкој грани обезбедити круну. Каснији одлазак у Солун (1403) потврда је царевог неуспеха. До краја живота, био је склоњен у други град Царства, где је био владар са једнаким правима и дужностима као Манојло али далеко од политичког живота престонице. О његовој (не) присутности у догађајима сведоче извори.

⁴⁴ Рансиман, Пад Цариграда, 62.

Од 1403. готово да нема помена Јована VII у византијској и западној изворној грађи , осим у делу Солунског архиепископа Симеона и хрисовуљама, које је сам потписао.⁴⁵

Година 1399, представља прекретницу и у идеологији заснованој на правима и пореклу царског достојанства Јована VII . До договора пред одлазак стрица на Запад, његова царска титула била је двојачке природе или , прецизније речено, имао је две титуле. Једну, „ василевса и автократора, “ стекао је 1377, у време узурпације Андроника IV. Другу , „ василевса“ на основу споразума 1381. године. У оквиру договора (децембра 1399) Манојло II Палеолог крунисао га је за василевса и самодршца“ . Од тада, право на царску титулу Јована VII Палеолога заснива се на споразуму са стрицем.⁴⁶

Још једна од значајних карактеристика цареве каријере је доследна протурска оријентација . Била је доминантна у његовој политици , све до уговора са Сулејманом (1403) , и претворила га је у марионету турског владара. Бајазитова смрт и уговор „ лиге“ са наследником условили су промену у понашању византијског василевса. Турска и њени завађени принчеви нису могли да буду поуздан ослонац. Објективно говорећи, таква подршка није му више била потребна, јер је напустио агресивну политику преврата.⁴⁷

Јован VII, као и отац Андроник IV , био је доследан у равнодушности према веома актуелним унијатским пројектима. Зато га је византијска традиција окарактерисала племенитим речима. Он је , готово парадоксално , био , на првом месту, добар син цркве, божији човек и богоугодник.? Још једна константа у царевом животу је наклоност према Ђенови. Италијанска трговачка република представљала је поузданији ослонац од Османске државе, пружавши му заштиту и уточиште кад год је било неопходно, Савезништво са Лигуријском републиком није било само политичке природе. Док је Јован VII боравио у Селимврији, зближавали су их трговачки интереси. Опредељење цара за партнерство са Ђеновом последица је промлетачке оријентације Јована V

⁴⁵ Мешановић, Јован VII, 133.

⁴⁶ Исто, 133,134.

⁴⁷ Исто, 134

Палеолога, још од сукоба са Јованом VI Кантакузином. Стога су деда, Јован VI, отац, Андроник IV и син Јован VII потражили услуге на супарничкој страни . Делатност Јована VII Палеолога донела је више штете него користи држави чији је цар био . У сваком погледу, био је негативна личност на политичкој сцени. Руковођен личним интересима и амбицијама није бирао средства нити марио за последице. Распет између хтења и могућности , посезао је за катастрофалним решењима, слабећи још више изморену РOMEјску империју. Није презао ни да лично учествује у великој опсади Цариграда, на страни Османлија . У Селимврији је владао потпуно под утицајем турског султана. Најблиставији тренутак у каријери, краткотрајно уздизање на цариградски престо од априла до септембра 1390, остварио је туђом помоћи. Заправо, мера утицаја Јована VII , на унутрашње прилике, зависила је од тренутног интереса његовог патрона, а не од његових моћи. Окончавши живот у Солуну 1408 , утонуо је у заборав писаца византијске историје и модерних истраживача.⁴⁸

Сам чин постављања Јована VII за царевог заменика, с обзиром да Манојло II у њега није имао потпуно поверење, што се најбоље види из тога да је своју породицу приликом поласка оставио код свог брата, Теодора, у Мореји а не у Цариграду, различито је тумачен у појединим изворима.

Дука каже да је Манојло II, осетивши расположење међу суграђанима, одлучио да се споразуме са Јованом VII, коме је поверио царство , пошто су обострано положили заклетве. Сличне вести доноси Халкондилова *Историја*. Псеудо-Сфранцес приповеда о султановој наклоности према хришћанском штићенику Јовану, која се огледала у добротинству и поклонима. Међутим, неко је почео да клевета Јована VII и подрива му углед, а он је, уплашивши се Бајазитовог гнева, побегао стрицу. Манојло II га је благонаклоно примио и , после извесног времена, одлучио да пође у Италију , оставивши синовца да управља, влада градом и брани га од непријатеља. Анонимни хроничар записао је како су два цара 4 . децембра 1399. успоставили сагласје и мир. Могуће, да је управо 4 . децембра или непосредно пре наведеног датума склопљен династички споразум

⁴⁸ Мешановић, Јован VII, 134.

јер је шест дана касније велики василевс напустио престоницу. Писмо патријарха Матије Кијевском Митрополиту, такође, описује догађај у зиму 1399 . Јован VII је, са деспином (царицом - мајком) и архонтима, стигао из Селимврије, и примио царство из руку светог му автократора, стрица његовог, поставши господар и василевс. Васељенски патријарх истиче како су се стриц и синовац измирили као отац и син . И на крају, навешћемо речи Симеона, архиепископта солунског. Његов текст говори о Јовану VII , који је изгубио Бајазитово поверење, дошао код стрица из Селимврије, и уз заклетве изгладио односе. Манојло је, потом, отишао на Запад, и оставио му царство да њиме управља. И овде се спомиње да су се два цара измирила као отац и син. Интересантно да грчки извори потпуно превиђају улогу маршала Бусикоа у поменутој епизоди. Ту грешку исправљају западни аутори. Биограф знаменитог војсковође наводи веома драгоцен податак да је Бусико, лично, отишао по Јована VII и довео га из Селимврије. Бусикову посредничку улогу потврђује и добро обавештени Клавихо, истичући да је западни војник отпловио до трачког града, са десет галија, и на силу довео царевог синовца. За нешто мање од две деценије, три најзначајнија покушаја да се преброде кризе у династичком дому чињена су на основу иницијативе или посредовања заинтересованих међународних фактора. Да подсетимо : Одредбе споразума из маја 1381 . гарантовала је Ђенова, потписница уговора из 1382. године. Латини су 1393. знали за иницијативу потеклу из Цариграда. И на крају 1399. улогу у помирењу Манојла II и Јована VII имао је маршал Бусико. Страна посредовања у политичким договорима у позној Византији била су уобичајени. Њени цареви су, у то време, били понајмање своји.⁴⁹

На свом путовању, Манојло је обишао неколицину градова у Италији, Париз и Лондон и свуда је био дочекан са великим почастима. Његова појава на Западу изазивала је дивљење, али у извесној мери и сажаљење што један такав човек долази да моли за помоћ.⁵⁰ Ипак главни циљ путовања није био остварен, јер цар осим празних обећања није добио ништа. На путовању се задржао више од три године а у Цариград се вратио тек у

⁴⁹ Ђурић, Сумрак, 72-75; Мешановић, Јован VII, 91-93.

⁵⁰ Рансиман, Пад Цариграда, 13,14.

јуну 1403. године, тако да га је вест о турском поразу од Монгола 1402. затекла у иностранству.

Тимур је, после Џингис кана, највећи монголски владар. Великом брзином он је успео да потчини огроман део Азије, Сирију, Месопотамију и имао је отворен пут ка Анадолији што га је довело у додир са османским царством. На вест о монголском напредовању, Бајазит је прекинуо опсаду Цариграда и кренуо у Брусу да припреми војску. Тимур је ускоро стигао до Анкаре и започео опсаду, а убрзо се ту појавио и Бајазит. Велика битка одиграла се 28. јула 1402. код овог града у којој су Монголи нанели потпуни пораз Турцима. Султан је заробљен а наредне године је умро у заточеништву. Овај пораз, продужио је живот Византијском царству за још пола века.⁵¹

Бајазитова смрт озбиљно је уздрмала Османско царство. Време које је наступило познато је у турској историји као период грађанских ратова између његових синова у борби за престо. Најстарији син, Сулејман, преузео је престо и док је водио борбу са браћом у Малој Азији, пожурio је да склопи мир. Током зиме 1403, Венеција, Ђенова, господар Наксоса Јакопо I Кристо, Јовановци са острва Родос и Јован VII основали су хришћанску лигу за преговоре са Сулејманом. Њима се придружио српски деспот Стефан Лазаревић. После живих дипломатских расправа и размене многобројних посланстава, били су спремни да наступе пред Бајазитовим сином. Мир у Галипољу склопљен је у фебруару 1403. године. Била је то прва значајна победа преплашене Европе пред турском најездом. Концесије које је лига добила од турског принца биле су велике. Разлог попустљивости није била снага хришћана, већ немоћ и несигурност Бајазитовог наследника. Највеће уступке добила је Византија. Византијском цару враћен је Солун, Халкидики, неколико острва, обале Мраморног и део обала Црног мора. Уз то ослободио је цара плаћања данка, тако да се Византија ослободила вазалне обавезе. Сулејман је 1405. погубио брата Ису, али је и сам доживео исту судбину од стране свог брата Мусе 1411.

⁵¹ Ducas, *Historia*, 90-94; Мантран, *Историја*, 57-62; Острогорски, *Историја*, 514-516; Рансиман, *Пад Цариграда*, 63,64.

године. Као нови султан Муса је кажњавао присталице свога брата, па је тако опустошио Србију и опсео Цариград. Међутим сада је на њега кренуо његов брат Мехмед, који је имао подршку Срба и Византинаца, те га је поразио и преузео власт 1413. године, чиме је период грађанских ратова окончан. Ступање Мехмеда I на власт донело је извесно побољшање односа са Византијом, јер је он одмах потврдио споразум из времена султана Сулејмана и предао територије које је у међувремену заузео Муса. Са Манојлом је током читаве владавине остао у срдачним односима.⁵²

⁵² Мантран, Историја, 62-78; Мешановић, Јован VII, 104; Острогорски, Историја, 517; Рансиман, Пад Цариграда, 65-67.

IV Пропаст царства

Манојло други и Јован VIII, савладарство

Године владавине султана Мехмеда донекле су стабилизовале прилике и у Византијском царству доносећи период каквог таквог мира. Византија се тако чврсто уздала у пријатељство новог султана да је цар Манојло II напустио Цариград, дуже време боравио у Солуну, а затим у пролеће 1415. кренуо на Пелопонез, где је утврдио Хексамилон, утврђени зид на Коринтском земљоузу који је бранио улаз на Пелопонез, подигнут за време цара Јустинијана у шестом веку.⁵³

У јесен 1416. у Мореју је кренуо и василевс Јован VIII, најстарији син цара Манојла II⁵⁴. Јован VIII, најстарији син Манојла Палеолога и Јелене Драгаш рођен је, што се на основу забелешке Георгија Сфранцеса о датуму његове смрти⁵⁵ може израчунати, 17. или 18. децембра 1392. године као први син из брака Манојла II Палеолога и Јелене, ћерке Константина Драгаша. Све недоумице око датума његовог рођења отклонио је И. Ђурић после детаљног истраживања.⁵⁶ Из податка који нам износи Г.Сфранцес може се закључити да је он још за живота свог оца проглашен за цара и да је био очев савладар. О томе када се то десило постоје различита мишљења. У начелу при ступању на престо у Византији су постојала три тренутка између којих је била могућа велика пауза: избор, проглашење и крунисање.⁵⁷

Ако се следе подаци које је анализирао И. Ђурић, пре свега слика царске породице из рукописа манастира сен Денија, види се да је Јован VIII проглашен за савладара и

⁵³ Сфранцес, Хроника, 39,40.

⁵⁴ Исто, 41

⁵⁵ Исто125.

⁵⁶ Ђурић, Сумрак, 45.

⁵⁷ Исто124,125.

василевса пре 1408., можда већ у току 1407., а свакако после навршених 14 година, тј. после 18 . децембра 1406. године. Треба нагласити да постоје подаци који сведоче да је Јован VIII носио титулу василевса и пре свог крунисања (19. јануара 1421.) . Године 1416. Мустафа, најстарији Бајазитов син, склонио се после бурних авантура у Солун, а међу изворима који то региструју је и анонимни панегирик, вероватно дело Исидора Кијевског, који у опису догађаја спомиње само једног цара у Солуну — Јована VIII Палеолога . Георгије Сфранцес, дворски историчар последњих Палеолога, наводи да је у јесен 1416. године василевс Јован VIII кренуо у Мореју и да је на путу прошао кроз Солун, где је затекао Мустафу, брата Мехмеда I. Мало иза тога региструје и смрт руске принцезе Ане, прве жене Јована VIII Палеолога (лето 1418.) коју назива деспином, односно царицом.⁵⁸

Други важн датум у савладарској каријери Јована VIII Палеолога је свакако његово крунисање 19. јануара 1421. године чиме је проглашен за очевог савладара и василевса. Вести о томе даје Георгије Сфранцес који наглашава да је 27. новембра 1418. у Цариград приспела Софија од Монферата коју је василевс Јован VIII крунисао 19 . јануара 1419. у цркви Свете Софије.⁵⁹ Иако је после крунисања за василевса и очевог савладара (19. јануара 1421.), захваљујући болести Манојла II , Јован VIII одмах обављао царске послове, из неких извора се види да се његов положај разликовао од очевог. Георгије Сфранцес описује како је Манојло II Палеолог са сином Јованом VIII 1420. отишао на састанак са султаном Мехмедом I, а када говори о њиховом повратку у Цариград, обојицу назива василевсима. Мало касније он каже да је 1421. Манојло II послао у Адријанопољ свог човека Димитрија Леонтариса , а за цара употребљава израз свети василевс. У опису последњих дана султана Мехмеда I Георгије Сфранцес спомиње Манојла II Палеолога као светог василевса, док о његовом сину Јовану VIII говори само као о василевсу. Јасно је да Георгије Сфранцес, који је добро познавао тадашње државноправне норме, прави разлику између Манојла II као главног цара и његовог сина Јована VIII који је тада био

⁵⁸ Сфранцес, Хроника, 41,43; Ферјанчић, Савладарство,374.

⁵⁹ Сфранцес, Хроника, 43.

крунисан очев савладар, односно василевс.⁶⁰ И. Ђурић учинио је много напора да објасни велику временску разлику између проглашења и крунисања Јована VIII за василевса, која је износила више од 13 година. Сматра да у позновизантијској историји чин крунисања није више имао онај значај као у ранијим столећима, па каже да „ крунисање на завршетку историје Источноримског царства није било чак ни услов за легалност власти главног цара.“⁶¹

Цар Манојло други био је благословен породом. Сем Јована VIII имао је, као што се види из излагања Георгија Сфранцеса, још деветоро деце, али две ћерке и два сина умрли су врло млади. Георгије Сфранцес, поред шесторице Манојлових синова, забележених и у другим изворима, помиње још двојицу, Константина и Михаила, као и две ћерке, чија имена не наводи.⁶² Занимљиво је да су двојица Манојлових синова носила исто име — Константин. Иван Ђурић је сматрао мало вероватним могућност да су принчеви истовремено носили то име. Био је мишљења да је млађи Константин, потоњи цар Константин XI Драгаш, рођен после смрти свог истоименог старијег брата.⁶³ Тако су му остала шесторица синова: Јован VIII Палеолог (1392-1448), престолонаследник, који ће 1421. године постати очев савладар, а Император Ромеја биће од 1425. до 1448. Женио се три пута и није имао деце. Затим Теодор (1395-1448), деспот, господар Мистре на Пелопонезу од 1407. до 1443. године, а касније господар Селимврије. Па Андроник (1396-1429), деспот, господар Солуна, касније се повукао у манастир Пантократор као монах Акакије. Ту је и легендарни Константин XI Драгаш Палеолог (1405-1453), последњи ромејски цар (василевс), херојски погинуо у одбрани Цариграда. Онда и Димитрије (1408-1470), деспот у Месемврији, од 1449. на Пелопонезу; умро у Адријанопољу као монах

⁶⁰ Сфранцес, Хроника, 45; Ферјанчић, Савладарство, 374.

⁶¹ Ђурић, Сумрак, 121.

⁶² Сфранцес, Хроника, 39.

⁶³ Ђурић, Сумрак, 49-51.

Давид. И на крају Тома (1409-1465), након пада Цариграда под Турке још неко време владао Морејском деспотовином, да би последње године живота провео у Италији.

Краткотрајан период стабилности завршио се смрћу султана Мехмеда. Преминуо је 1421. године, а на османски престо је ступио Мурат II.⁶⁴

Након Мехмедове смрти у Византији долази до бриге око тога да ли да се склопи савез са султановим сином Муратом, те да му се допусти да преузме власт, како је стајало у договору предвиђеном заклетвом или да се из Мистре доведе Мустафа, па да се он прогласи за владара на Западу, а Мурат на Истоку. Манојло је сматрао да је исправно оно прво, док су његов син, Јован VIII и Димитрије Кантакузин, мислили да треба учинити друго, па да ће им Мустафа, према договору, тада предати Галипоље. Након ових неслагања у мишљењу између оца и сина, Манојло се повукао, будући да је због своје болести власт предао наследнику. Наследник Манојла II, Јован VIII покушао је да искористи чињеницу да Византинци још увек држе „лажног“ Мустафу, који је обећавао да ће им за помоћ предати Галипоље. Међутим, од свега тога није било ништа, Мурат је у јесен 1421. убио свог стрица а Византија је успела само да навуче султанов гнев, тако да је он ускоро започео опсаду Цариграда у јуну 1422. године.⁶⁵

Одбраном је руководио млади Јован VIII. Ипак артиљерија није могла да нашкоди градским зидинама, а султан је био приморан да обустави опсаду услед проблема у Анадолији. Октобра исте године, Манојло је доживео мождани удар и остао делимично парализован, а све послове у Царству, преузео је његов син Јован VIII. Увидевши опасност која следи од Турака, он се одлучио да, као и његов отац, потражи помоћ на Западу.⁶⁶

У јесен 1423. он је кренуо на прво путовање у Угарску и Италију, па је одлучио да 18. новембра додели титулу деспота млађем брату Константину, будућем последњем

⁶⁴Острогорски, Историја, 518.

⁶⁵Сфранцес, Хроника,, 49.

⁶⁶Мантран, Историја62-78; Рансиман, Пад Цариграда,65-67.

византијском цару, а истовремено га је оставио да га замењује у престоници.⁶⁷ Извесно је да се овде још није радило о наследству престола, јер је Јован VIII, који се припремао на далек и неизвестан пут, био само крунисани василевс и сацар оца Манојла II Палеолога, па је њега као савладара требало да замењује новопостављени деспот Константин. Тиме је Јован VIII још и пре самосталног преузимања престола (1425.) јасно одредио став према млађој браћи као евентуалним наследницима.⁶⁸ Такав став довешће, међутим, у каснојем следу догађаја до читавог низа сукоба између његове браће у вези са наслеђивањем престола.

Сасвим специфичне прилике у држави Ромеја друге четвртине XV века отвориле су пут личним амбицијама чланова царске куће и условиле су њихову борбу за наслеђивање престола. Цар Манојло II Палеолог преминуо је јула 1425. године, претходно се замонашивши и примивши у „божанственој анђелској схими“ име монаха Матеја. Сахрањен је истог дана у царском манастиру Пантократор, оставивши круну своје најстаријем сину Јовану VIII (1425-1448.). Недуго затим, у августу 1426. побегла је у своју отаџбину царица госпођа Софија (друга жена Јована VIII).⁶⁹ Основни разлог тога И. Ђурић види, позивајући се на историчара Дуку, у њеној одбојној спољашности и занемаривању од стране њеног мужа.⁷⁰ Недуго након тога, Јован VIII се оженио и трећи пут; у септембру 1427. он се венчао са Маријом Комнином, ћерком Трапезунтског василевса Алексија Комнина.⁷¹

⁶⁷ Сфранцес, Хроника, 55.

⁶⁸ Ферјанчић, Савладарство, 374.

⁶⁹ Сфранцес, Хроника, 59.

⁷⁰ Ђурић, Сумрак, 183.

⁷¹ Сфранцес, Хроника, 59.

Сукоби Палеолога

Иако је три пута ступао у брак, Јован VIII није оставио потомство, тако да је током читаве његове владавине питање наследника престола стално стајало отворено, поготово што је цар имао петоро млађе браће који су са великим политичким амбицијама учествовали у унутрашњим збивањима царства.⁷² Цар Јован VIII Палеолог покушао је да политичке амбиције своје млађе браће умири и задовољи додељивањем апанажа у преосталим деловима византијске територије, остварујући тако идеје које су и раније биле присутне у животу царства. Посматрајући апанажне поседе синова цара Манојла II Палеолога, треба обратити пажњу на то да су двојица од њих — Андроник и Теодор II, који су по реду рођења долазили иза Јована VIII, још за очевог живота стекли одговарајуће територије. Деспот Андроник Палеолог добио је после смрти Јована VII Палеолога (1408.) Солун са околином, али је, због свог малолетства, фактачки прузео власт тек почетном 1415. године. Слични проблеми јавили су се и са недораслим деспотом Теодором II Палеологом који је пред сам крај живота свога стрица деспота Теодора I (1407.) отишао у Мореју, где је апанажне поседе стварно преузео тек 1416. године, после дужег боравка цара Манојла II Палеолога на Пелопонезу. Како то запажа Б. Ферјанчић чини нам се да је наведеним примерима сличан и случај најмлађег царског сина Томе. Према вестима Г. Сфранцеса кнежевић Тома је у јесен 1417. године отишао у Мореју⁷³, али као недорастао дечак није могао да преузме поседе у тој области.⁷⁴ За извесно време извори не говоре о Томи Палеологу, а први сигурни подаци о њему као поседнику апанажа у Мореји потичу из 1428. године.⁷⁵

Иако у изворима нема изричитих података о ставу Јована VIII Палеолога према питању одређивања евентуалног наследника престола, ипак изгледа да је он већ у првим годинама

⁷² Ферјанчић, Сукоби, 132.

⁷³ Сфранцес, Хроника, 41.

⁷⁴ Ферјанчић, Сукоби, 132, 133.

⁷⁵ Ферјанчић, Деспоти, 120.

своје владавине тај положај желео да осигура деспоту Константину . Њему је доделио поседе на црноморској обали који су, налазећи се у близини престонице, у последњим деценијама византијске историје највероватније били намењени царевом наследнику. Већ на почетку Јованове владавине, пробудиле су се политичке амбиције млађег брата, деспота Теодора II Палеолога.⁷⁶

Новембра 1427. године Јован VIII Палеолог полази на Пелопонез, где је стигао већ на самом измаку године (26. децембра). Цар је са собом повео деспота Константина, јер је деспот Теодор II изненада одлучио да напусти световни живот и да се повуче у манастир. У томе случају Теодорове поседе у Мореји преузео би млађи брат Константин, кога је зато цар и повео из Цариграда. Међутим, у Мореји се Јован VIII Палеолог нашао у неочекиваној ситуацији: деспот Теодор II изненада је одустао од повлачења у тишину испосничког живота и одлучио да задржи своје поседе, тако да је сада цар требало да деспоту Константину Палеологу осигура нове територије у Мореји. Не желећи да изазове нерасположење Константина Палеолога те тешкоће Јован VIII је успешно решио, дајући Константину поседе добијене у Мореји као мираз уз руку нећаке Карла I Тока која је пошла за деспота⁷⁷.

И поред добијања простране територије у Мореји, Константин је задржао раније поседе на обали Црног Мора, што га је несумњиво и даље квалификовало као потенцијалног наследника круне. Осврћући се на напад Константина Палеолога на Патрас, Сфранцес каже да је услучају освајања тог великог града требало да деспот поседе на обали Црног Мора преда цару Јовану VIII Палеологу. Та погодба је и остварена после пада Патраса у руке Константина Палеолога (1429.), па су области на црноморској, обали прешле под директну власт Јована VIII Палеолога.⁷⁸ Ако имамо у виду чињеницу да је 1428. године најмлађи царев брат Тома такође добио поседе у Мореји, можемо претпоставити да су

⁷⁶ Ферјанчић, Савладарство, 375.

⁷⁷ Сфранцес, Хроника, 59, 65., Ферјанчић, Сукоби, 141.

⁷⁸ Сфранцес, Хроника, 69.

крајем треће деценије XV века односи међу последњим Палеолозима бар формално сређени. Изузимајући тешко болесног деспота Андроника, који је 1423. продао Солун Млечанима а затим се повукао у манастир Пантократор у Цариграду где је, под монашким именом Акакије, умро марта 1428. сваки од браће имао је своје апанажне поседе: у Мореји су се налазиле територије Теодора II, Константина и Томе, док је Лемнос био у поседу Димитрија Палеолога. Међутим, ни таква подела преосталих делова царства није унела мир у царску породицу, јер су, тек што је протекло неколико година, обновљени обрачуни око питања евентуалног наследника цара Јована VIII Палеолога.⁷⁹

Изгледа да сам цар није напуштао ранији план да његов наследник буде деспот Константин, запостављајући тиме старијег брата деспота Теодора II који је, према редоследу рођења, имао предност. Припремајући се вероватно већ за пут у Италију, Јован VIII Палеолог позвао је 1435. године у престоницу деспота Константина Палеолога. Г. Сфранцес, као човек близак Константину Палеологу, детаљно описује неприлике приликом путовања бродом из Мореје у Цариград, где је 23. септембра 1435. стигао са својим господарем, али прећуткује прави разлог деспотовог доласка у престоницу. Жеља Јована VIII Палеолога да оствари стари план и да свога брата Константина одреди за наследника престола поново је унела немир међу цареву браћу, а нарочито се узнемирио деспот Теодора II који је, да би се супротставио царевим намерама и остварио своје амбиције, похитао из Мореје у престоницу (1436).⁸⁰

Г. Сфранцес, који је са својим господарем деспотом Константином боравио у Цариграду, знатно опширније описује ова занимљива и важна збивања. Цар Јован VIII Палеолог, који је положај наследника престола упорно намењивао Константину Палеологу, желео је да остала браћа: Теодор II, Димитрије и Тома добију поседе у Мореји. Такви планови изазвали су пре свега противљење самог деспота Константина који изгледа, бар у овим данима, није имао амбиција да као наследник престола остане у Цариграду. Тада је у престоницу стигао Михаило Раул Изис, изасланик најмлађег брата

⁷⁹ Ферјанчић, Сукоби, 143.

⁸⁰ Сфранцес, Хроника, 101, Ферјанчић, Сукоби, 143.

Томе који је покушао да макар и посредно заштити цвоја права у новим преговорима. Жеља деспота Константина и Томе била је да њихова браћа Теодор II и Димитрије остану уз цара у престоници а да њих двојица сами поделе читаву византијску територију на Пелопонезу. На тој новој основи постигнут је и споразум, јер је јуна 1436. године деспот Константин Палеолог бродом брзо кренуо у Мореју, свакако да би поново преузео своје поседе. Пре поласка Константин Палеолог упутио је Мурату II свога човека Г. Сфранцеса са задатком да од султана прибави сагласност за нови споразум. После успешно обављене мисије Г. Сфранцес је са султановим пристанком и сам стигао на Пелопонез, где се већ налазио његов господар Константин Палеолог. Свакако да је врло значајно што Константин Палеолог преко поверљивог изасланика тражи сагласност султана за споразум о подели поседа међу царевом браћом. Као врховни господар византијског царства, Мурат II одлучно је утицао на извесна унутрашња збивања у царству, па чак и на регулисање међусобних односа чланова царске куће. Тако је уз пристанак султана учињен још један покушај да се успостави мир у царској породици а деспот Теодор II Палеолог остао је као евентуални наследник престола у Цариграду, чиме је бар тренутно задовољио своје амбиције.⁸¹

Међутим, поново се показало да је смирење прилика у царској породици било само привремено, јер немирни деспот Теодор II Палеолог изгледа није био задовољан својим новим положајем у Цариграду, иако је постигао оно што је желео и због чега је похитао у престоницу: постао је предодређени наследник круне старијег брата Јована VIII. Савремени извори не говоре о томе како је и када деспот Теодор II Палеолог напустио престоницу, свакако незадовољан околношћу да је морао да остави поседе у Мореји. Г. Сфранцес само констатује да је, стигавши на Пелопонез у касну јецен 1436. године, затекао браћу Палеологе у жестоком међусобном сукобу, јер је деспот Теодор II напао поседе Константина и Томе. Једино је према томе сигурно да деспот Теодор II није дуго остао у престоници и да је брзо кренуо у Мореју за братом деспотом Константином. Борбе између браће, Теодора II са једне а Константина и Томе са друге стране, попримиле

⁸¹ Сфранцес, Хроника, 101, 10; Ферјанчић, Сукоби, 143.

су очигледно озбиљне размере, чим је Јован VIII Палеолог одлучио да интервенише. Мир је успостављен 1437. када је цар Јован VIII Палеолог тамо отишао да посредује у измирењу завађене браће. Главни резултат споразума било је то да је деспот Константин Палеолог бродом приспео у Цариград (24. септембра 1437.) да замењује брата цара Јована VIII који се спремао да крене на пут у Италију, док су деспоти Теодор II и Тома задржали поседе на Пелопонезу.⁸²

Деспот Константин Палеолог је обављао дужност регента у Цариграду све до повратка цара Јована VIII из Италије, који је у престоницу стигао 31. јануара 1440 . године. Због болести цара Јована VIII регенство деспота Константина Палеолога потрајало је и после његовог повратка из Италије, све до јула или септембра 1441. године. Ипак је после царевог оздрављења деспот Константин Палеолог напустио престоницу, али је октобра 1441. почео нагађања око замене посета са млађим братом деспотом Димитријем: уступио би му територије у Мореји , а он би преузео Димитријеве поседе у близини Цариграда (Селимврију, Месемврију и остале тврђаве до Деркоса). То је , каже Георгије Сфранцес, Константин Палеолог желео да би био што ближе Цариграду и у погодном часу остварио царске амбиције , утолико пре што је у томе имао и подршку брата цара Јована VIII. Иако је султан Мурат одобрио споразум о размени посета, деспот Константин Палеолог није успео да га одмах оствари, услед противљења млађег брата Димитрија. То му је пошло за руком тек почетком марта 1443. године, а после неуспелог покушаја опсаде Цариграда од стране деспота Димитрија Палеолога и помоћних турских одреда ; тада је у име Константина Палеолога власт у Селимврији преузео његов поверљиви човек Георгије Сфранцес.⁸³ Нове невоље у царској породици око питања савладарства и наследника престола поново је изазвао амбициозни и незадовољни деспот Теодор II . Јуна 1443. његов изасланик Лав Франгопул је приспео у Цариград да за свог господара тражи Селимврију , посед који се налазио близу престонице. Десетог октобра 1443. деспот Константин

⁸² Сфранцес, Хроника,103; Ферјанчић, Сукоби,145.

⁸³ Сфранцес, Хроника,115,117.

Палеолог је поново отишао на Пелопонез а његов старији брат Теодор је марта 1444. године преузео Селимврију.⁸⁴

Неколико преосталих година живота деспот Теодор II Палеолог је провео у Селимврији, правећи планове да оствари амбиције о положају наследника престола, али га је у томе спречила смрт. Смрт Теодора II Палеолога забележио је Георгије Сфранцес: деспот је умро од куге јуна 1448. године, а његово тело је пренето у Цариград и сахрањено у манастиру Пантократора.⁸⁵

Фирентинска Унија

Цар Јован VIII испловио је из Цариграда у новембру 1437. године. Његову пратњу чинили су: патријарх Јосиф II, његов брат деспот Диимтрије, архонти сиклита тј. Царског савета, неколико митрополита и епископа. По ономе што нам преноси Георгије Сфранцес, овај сабор није био замишљен како треба, јер је по његовим речима управо он је био главни разлог каснијег напада на Цариград, опсаде и пљачке града. Даље наводи да је цар Манојло сина саветовао да се око сабора потруди у циљу застрашивања Турака, јер су се Турци плашили савеза Византинаца и западних хришћана, али да не предузима ништа за остварење сабора јер до уније није могуће доћи, већ ће сваки нови покушај изазвати још већи раскол. Па ипак син није послушао оца. Царев одлазак није се допао султану који се спремао да нападне Цариград, али га је од тога одвратио Халил паша речима да би то само још више утицало на Византинце да пристану на услове Запада.⁸⁶

Цар је почетком марта 1438. стигао у Ферару, место које је било предвиђено за одржавање сабора. Након неколико месеци застоја условљених царевом надом да ће неко од хришћанских владара доћи и присуствовати сабору, почело се са расправом о суштини Чистилишта и питањем происхођења св. Духа. С обзиром да су Латини били

⁸⁴ Сфранцес, Хроника, 117; Ферјанчић, Савладарство 377, 378.

⁸⁵ Исто, 123.

⁸⁶ Исто, 105-109.

непопустљиви, Грци су морали да праве уступке. Латини су били бољи говорници јер су њихову делегацију чинили високо обучени полемичари. Да би побољшао изгледе, цар је уздигао три учена монаха на ранг митрополита. То су били Висарион, митрополит никејски, Исидор, митрополит кијевски и целе Русије и Марко Евгеник, митрополит ефески. Такође је делегацији додао и четири световна филозофа. У току заседања сабора избила је епидемија куге, те је сабор премештен у Фиренцу.⁸⁷

Заседање је настављено у марту 1439. године. И даље су вођене дуге расправе по питању исхођења светог Духа. Митрополит ефески, Марко Евгеник био је велики противник уједињења и ускоро је почео да држи говоре у којима је објашњавао православну догму, тако да је све више Ромеја прилазило на његову страну. Ускоро се покренуло питање папине помоћи Цариграду с обзиром да он није послао никакву војну или материјану помоћ граду. Ситуација се заоштравала тако да су многи мислили да до уније неће ни доћи. Царев брат деспот Димитрије напустио је сабор на кратко, али се на цареву молбу вратио. Да би ублажио настале тензије, цар је одржао говор, након којег су две стране почеле да сарађују. Ромеји су почели да попуштају по питању примата папе и начина причешћа, а дошло је до споразума око питања исхођења светог Духа. У току трајања сабора, умро је патријарх Јосиф. Две стране су ускоро дошле до каквог таквог споразума. Уједињење црква свечано су прогласили кардинал Јулијан Чезарини и никејски митрополит Висарион 6. јула 1439. у фирентинској катедрали, на латинском и грчком језику. Званични акт нису потписали царев брат деспот Димитрије и Марко Евгеник. Након склапања уније цар се вратио у Цариград у јануару 1440. године.⁸⁸

Испоставило се да склапање уније није донело никакву добит царству. Народ у Цариграду жестоко се успротивио фирентинском споразуму, против њега је била и царева мајка, Јелена Драгаш, а томе су додатно допринеле проповеди Марка Евгеника који се ставио на чело антиунионистичке струје и био поштован као херој. Уместо да донесе помоћ, унија је срушила и оно мало угледа које је Византија имала. Московска Русија је

⁸⁷ Ђурић, Сумрак,309-311; Рансиман, Пад Цариграда32-33.

⁸⁸ Ducas, Historia,179-182; Рансиман, Пад Цариграда,34.

овај чин протумачила као велику издају, па ја са места московског митрополита уклонила Исидора, присталицу уније, а Русија је отада сама бирала митрополите окренувши леђа Цариграду. Спасоносна акција је изостала као и спровођење уније у Цариграду. Стварне тешкоће и проблеми за Цариград тек су наилазили.⁸⁹

Тешкоће за Турке дошле су, међутим, са друге стране. На Балкану је њихово напредовање у рат увукло Угарску. Ердељски војвода Јанко Хуњади више пута је победио Турке у Србији, Влашкој и Ердељу што је пробудило нове наде. Папа је позвао хришћане у нови крсташки рат па се у Угрској убрзо окупило 25 000 војника под вођством младог пољског-угарског краља Владислава III, Јована Хуњадија и деспота Ђурађа Бранковића који је у међувремену изгубио своје поседе. Та војска искористила је Муратову заузетост ратом са емиром Караманије, прешла је у октобру 1443. Дунав код Смедерева, прошла кроз Србију и у близини Ниша победила Турке. Потом је продрла у Бугарску заузела Софију и кренула према Тракији где је турски отпор био јачи а јаки мразеви натерали су крсташе на повратак. При повлачењу она је још једном 1444. поразила Османлије.⁹⁰ Мурат II је тада 1444. у Једрену са представницима Јанка Хуњадија, краља Владислава и деспота Ђурађа уговорио примирје на 10 година. Ипак овакав споразум је на западу донео разочарење, па је већ исте године војска крсташа поново кренула у рат, овог пута са знатно мањим снагама. У походу нису учествовали многи витезови са запада а и српски деспот Ђурађ је такође одбио учешће у походу, задовољан постигнутим миром. У бици која је уследила код Варне 1444. крсташка војска је уништена, краљ Владислав је погинуо⁹¹ као и кардинал Чезарини. Последњи покушај заједничке акције против Турака је пропао.⁹²

⁸⁹ Острогорски, Историја, 522.

⁹⁰ Исто, 521, 522.

⁹¹ Сфранцес, Хроника, 119.

⁹² Острогорски, Историја, 523-528.

1448, 31. октобра умро је цар Јован VIII а сахрањен је првог новембра у манастиру Пантократор.⁹³Према сопственој жељи сахрањен је у гроб своје треће супруге, трапезунтске лепотице, Марије Комнине. На жалост, ни такав тренутак, какав је била смрт аутократора, није омео противнике царева унијатске политике да покажу огорчење према њему. Црквене власти су наине одбијале да обаве нужне погребне церемоније, а царица- мајка, за коју је василевс био везан више него уобичајено, забранила је помињање Јовановог имена међу царевима током литургија. У оваквим околностима догодило се да је Јован VIII био сахрањен по католичким а не православним обичајима. Мало је вредело Константину XI и Јелени Драгаш што су убрзо одустали од анатеме, увидевши и сами да друге помоћи Царству нема, сем оне коју нуде папство и Запад. Одавно је за све било сувише касно.⁹⁴

Бесмртни цар и пад Цариграда

Вест о царевој смрти доспела је до Константина, који је тада био у Мистри. Он је свакако знао да се његова браћа Тома и Димитрије налазе ближе Цариграду и да ће вероватно покушати да га спрече у примању наследства. Наине, након што је јуна 1448. године Константинов брат Теодор умро на свом поседу у Селимврији Константин, Димитрије и Тома остали су једини наследници престола. Сви су знали да је покојни цар највише поверења поклатио Константину. То му је била и жеља на самртној постељи. Исто тако, знало се да је његова мајка, царица Јелена Драгаш, имала истоветно мишљење. На крају је њена воља и превагнула. Тома је био у Цариграду у новембру 1448, док је Димитрије имао озбиљну подршку с обзиром на то да је био велики противник уније склопљене у Фиренци. Ипак све дилеме разрешила је царица-мајка Јелена, која је као регент одлучила да наследник треба да буде Константин и обезбедила му је довољно времена да стигне до Цариграда. Браћа су послушала мајчину одлуку и придружила се

⁹³ Сфранцес, Хроника,125.

⁹⁴ Ђурић, Сумрак,340.

проглашењу Константина за новог цара.⁹⁵ Сфранцес је послат да одлуку пренесе султану који је дао своје одобрење. Пошто је питање наследства решено без међусобних сукоба, царица је наименовала два гласника да одмах отплове за Мореју, прогласе Константина за цара и допрате га назад у Цариград. Царска титула додељена му је на церемонији 6. јануара 1449. године, највероватније у палати у Мистри. Свечано крунисање је изостало, будући да Мистра није имала патријарха који је могао то да обави, а патријарх у Цариграду био је присталица уније, те није био погодна личност.⁹⁶ Константин је на каталонском броду отпловио за Цариград и у престоницу ушао 12. марта 1449. године. Браћа Димитрије и Тома су постављени за деспоте Мореје, с тим што је Димитрију додељена Мистра и југоисточни део полуострва, а Тома је добио Кларенцу и Патрас и северозападни део полуострва.⁹⁷ Како је постао цар, сада је питање његовог наследника постало актуелније него икад. С обзиром да су му обе претходне супруге преминуле, кренула је потрага за новом. И за ову дужност као и раније, Константин је изабрао свог верног пријатеља Сфранцеса. Он је октобра 1449. отишао у Грузију и Трапезунт, како би изабрао будућу невесту за свог господара. На путу је остао пуне две године. За време његовог путовања, умрла је царица Јелена Драгаш 23. марта 1450. године. Током посете Трапезунту цар је чуо вест о смрти султана Мурата II. Његова удовица Мара вратила се свом оцу деспоту Ђурађу Бранковићу. Сфранцес је дошао на идеју да се Константин ожени њоме, обавестио га о својој намери што је њега одушевило. Сфранцес је одмах послао изасланика у Србију како би предочио план деспоту Ђурађу и његовој жени Ирени који су били одушевљени овом идејом. Међутим, заборавили су на Марину заклетву Богу, да ако је икад избави из руку неверника, да се неће удавати. Тако је ова мисија пропала, а Сфранцес је одлучио да је најбоље да се цар ожени грузијском принцезом. Па ипак до овог

⁹⁵ Сфранцес, Хроника,125; Никол, Бесмртни,50-52; Рансиман, Пад Цариграда,77-78.

⁹⁶ Сфранцес, Хроника,127; Никол, Бесмртни,53-54.

⁹⁷ Никол, Бесмртни,57-58; Рансиман, Пад Цариграда,78-79.

брака неће доћи, јер су се политичке околности промениле, а Царству се са променом на турском престолу, ближио коначни крај.⁹⁸

Султан Мурат II преминуо је у фебруару 1451. године, а на османски престо дошао је његов син Мехмед II. Приликом ступања на престо сви су били убеђени да је млади султан неискусан и неспособан да настави агресивну политику свога оца. Једино је Сфранцес осећао велику бојазан у вези овог младића, јер је сматрао да је стари султан већ одустао од жеље да освоји Цариград, а да је нови пун снаге, амбиције и жеље.⁹⁹

На почетку владавине, султан је обновио мировне уговоре са Венецијом, Угарском, Србијом, али и Византијом при чему се заклео да ће до краја живота бити у добрим одосима са царем Константином. Били су ово врло промишљени потези који су сакрили султанову праву жељу, освајање Цариграда. Илузију о новом султану гајио је и емир Карамана, Ибрахим који је покушао да организује побуну у Анадолији, али је султан ову побуну брзо угушио, чиме је послао јасну поруку о каквом се владару ради.¹⁰⁰ Желећи да изврши притисак на султана, цар Константин је извршио један непромишљен потез. У Цариграду је живео Орхан, Сулејманов син, који је осим Мехмеда био једини живи претендент на османски престо и за кога су Турци плаћали откуп само да би био задржан као талац и онемогућен да претендује на престо. Константин шаље посланство да се жали како откуп касни, али сада је тражио duplo већу суму новца или ће га у супротном пустити на слободу. Ова понуда разљутила је Халил пашу, али је Мехмед одговорио мирно да ће понуду размотрити кад се врати у Једрене. Потом је склопио мир са побуњеницима и прешао Босфор. Био је ово тренутак који је Мехмед чекао, повод за освајање Цариграда, који је нашао у царевом „дрском“ држању. Била је то, заправо,

⁹⁸ Сфранцес, Хроника,127-137;Никол, Бесмртни,59-63; Рансиман, Пад Цариграда,80-82.

⁹⁹ Сфранцес, Хроника,131.

¹⁰⁰ Мантран, Историја,95-96.

његова главна амбиција од часа када је ступио на власт. Сада је дошло време да се она испуни.¹⁰¹

По доласку у Једрене, султан је почео да планира изградњу тврђаве на европској обали Босфора, која би му обезбедила потпуну контролу саобраћаја и блокаду Цариграда са копна и мора. Његов прадеда Бајазит већ је раније начинио тврђаву на азијској страни обале, Анадолу Хисар. Султан је прикупио неимаре и потребан материјал, те је изградња почела 15. априла, а завршена у августу. Названа је Румели Хисар, док су је Грци звали Лемокопија-нож под грлом. Мехмед је такође нагласио да ће сви бродови морати да плаћају царину приликом проласка кроз Босфор, у супротном биће потопљени, што се ускоро и догодило једном млетачком трговачком броду.¹⁰²

Како су месеци пролазили ситуација је постајала све гора. Константин се за помоћ обратио опет западним владарима, надајући се да ће ако им јасно укаже да се опсада Цариграда све више ближи, то утицати на њихову савест. У очајању, нудио је високе награде онима који би дошли или послали појачање.¹⁰³ Према речима Г. Сфранцеса Јаношу Хуњадију уручио је царску хрисовуљу којом му је обећавао Селимврију или град Месемврију на обали Црног мора. Краљу Алфонсу V од Арагона и Напуља уручио је опет другу хрисовуљу, нудећи му острво Лемнос, обратио се и ђеновљанским владарима Хиоса, обавезујући се да им плати за помоћ, али помоћ није стизала.¹⁰⁴

Папа је, условљавајући тиме своју помоћ, послао у Константинопољ кардинала Исидора, да прогласи у цркви Свете Софије унију. Са кардиналом је у Цариград 26. октобра, стигло и 200 стрелаца из Напуља. Унија цркве је проглашена 12. децембра у цркви Свете Софије уз свечану литургију и присуство цара Константина и његовог двора.

¹⁰¹ Никол, Бесмртни, 69-70; Рансиман, Пад Цариграда, 93-94.

¹⁰² Никол, Бесмртни, 71-72; Рансиман, Пад Цариграда, 96.

¹⁰³ Никол, Бесмртни, 73.

¹⁰⁴ Сфранцес, Хроника, 165.

Том приликом поменути су имена папе Николе V и патријарха Григорија. Прочитан је текст уније донет у Фиренци.¹⁰⁵ Цар Константин је затим наредио једном од браће да дођу из Мореје, али је ово предвидео султан Мехмед, и октобра 1452. наредио Турхану да поново нападне Мореју. Приликом овог напада опљачкан је цео Пелопонез од Коринта до Месеније.¹⁰⁶ Пошто је увидео да не може да се нада помоћи од своје браће, Константину није преостало ништа друго до да последње наде уложи у Венецију, папу и краља Алфонса. У тренутку док су Тураханове трупе немилосрдно пустошиле Мореју, сенатори у Венецији разматрали су Константинов хитан захтев за помоћ. Одговор су дали 16. новембра 1452. године. Инсистирали су на томе да су они сами већ саставили планове одбране града. Цару су саветовали да тражи од папе да организује коалицију свих западних хришћанских снага, обећавајући са своје стране да ће учинити све како би утицали на папу и млетачке кардинале у курији да што брже делају. Ово писмо се налазило на путу за Цариград када су Турци потопили млетачки брод у Босфору. Требало је да прође извесно време како би вест о томе стигла у Венецију. Међутим, Млечани који су се затекли на лицу места нису чекали упутства из домовине. За њих је та опасност постала сасвим очигледна. Њихов заступник у Цариграду Ђироламо Миното сазвао је хитан састанак свог већа. Томе су присуствовали цар Константин и кардинал Исидор. Већина је гласала да се остане у Цариграду и учествује у његовој одбрани. Послушност су одбили они чији су бродови већ чекали спремни у луци да заплове ка Италији. На крају је донета одлука да ниједан млетачки брод не сме напустити Цариград без сагласности Ђиролама Минота и пре него што плати казну у висини од 3 000 дуката. Извештаји њихових земљака оставили су већи утицај на владу у Венецији него сви емисари које је слао Константин. У фебруару 1453. године дужд је наредио да сви ратни бродови и војска буду у приправности за пловидбу према Цариграду током априла. У исто време писао је папи, краљу Алфонсу, Ладиславу од Угарске и цару Фридриху III, упознавајући их са последњим новостима из Цариграда. Ако се помоћ не пошаље истог часа, град ће пасти у руке неверника. Дипломатска активност Венеције била је задивљујућа, али је почела

¹⁰⁵ Никол, Бесмртни, 74-78; Рансиман, Пад Цариграда, 96-103.

¹⁰⁶ Сфранцес, Хроника, 153; Никол, Бесмртни, 78.

сувише касно. У недоглед се отегло и опремање млетачке флоте. Папа је већ послао три ђеновљанска брода, преузимајући на себе да још пет бродова наоружа у Венецији. И они су задржани услед ценкања око опреме и плате за посаду. У међувремену, почетком 1453. године, Константин је послао још неколико гласника у Венецију и краљу Алфонсу преклињући их да не шаљу само оружје, војску и бродове, већ и храну, пошто је Цариград увелико почео да осећа последице турске блокаде на Босфору. Алфонсо је послао један товарни брод са храном и намирницама.¹⁰⁷ Почело је организовање Цариграда за одбрану. Породице Палеолог и Кантакузин су заједно браниле стратешка места. Млечани су чували четири капије са копна, а сам цар је имао у њих велико поверење. У одбрани града су учествовали и Ђеновљани, међу којима је најпознатији био Ђовани Ђустинијани Лонго, који је стигао у Цариград јанура 1453. године као добровољац, и стао на чело групе од 700 војника.¹⁰⁸

Султан Мехмед II кренуо је из своје престонице Једрена 23. марта 1453. године, са војском и топовима, а пред зидине Цариграда стигао је 4. априла.¹⁰⁹ Занимљиво је да Сфранцес, као особа блиска цару Константину а у исто време и активни учесник тих догађаја, врло мало пажње посвећује самом току опсаде града а касније и његовом паду. Читав његов опис своди се на изношење пар, додуше значајних чињеница, о броју бранилаца града, за које он лично каже да их је било 4773, што се може сматрати поузданим податком с обзиром на чињеницу да је он лично био задужен за њихово евидентирање, али сумњу у његову објективност уноси податак да он у исто време каже да су у одбрани града учествовали и „странци којих је било једва две стотине или нешто више.“¹¹⁰ Опсада је трајала све до 29. маја када је „у уторак у часу почетка дана, султан заузео Константинопољ, а управо у тренутку заузећа града пао је мртав и мој блажени

¹⁰⁷ Никол, Бесмртни, 79-80.

¹⁰⁸ Исто, 81.

¹⁰⁹ Сфранцес, Хроника, 155.

¹¹⁰ Исто, 155.

господар, василевс кир Константин. Ја нисам био покрај њега у том часу, него сам по његовој заповести био у некаквом извиђању на другом крају града. Авај, авај мени.“¹¹¹ Тачан начин и место Константинове смрти никада поуздано није утврђено. Бројни извори дали су различита тумачења тог догађаја а све је то допринело настанку легенде о бесмртном цару. Легенда каже да је након османлијског уласка у град Константина спасао анђео, претворио га у мермерну статуу и сместио у пећину у близини Златног рога . Сада чека да оживи, освоји град и врати га хришћанима. У грчком народу и данас постоји легенда да цар Константин почива испод Златних врата града и да ће, кад за то дође час, устати и предводити хришћанску војску у ослобођење Цариграда. Због веровања у ту легенду Турци су зазидали Златна врата.¹¹² Данас се у Грчкој цар сматра националним херојем.

Морејска деспотовина

Иако је сам пад престонице значио пад Царства, још неколико година одржали су се византијски поседи на Пелопонезу. Константин XI Драгаш Палеолог умро је без наследника према потврђеним документованим доказима, али његова браћа су наставила да живе и управљају својим поседима у Мореји и након пада Цариграда. Султан се побринуо да се на њих посебно мотри, с обзиром на то да су они били могући претенденти на византијски престо. Али, Димитрије и Тома никада нису били способни да сарађују; много су више били заинтересовани да се боре између себе него да наставе отпор против Турака.¹¹³ У децембру 1453. откупивши се из турског ропства у службу код деспота Томе пристигао је и Георгије Сфранцес. Искусни дипломата представљаће потом деспота у дипломатским мисијама у Србији 1454. и у Венецији (1455–1456)¹¹⁴ У Мореји, где су деспоти, браћа Димитрије и Тома, престајали да се међусобно гложе само када би

¹¹¹ Сфранцес, Хроника,157.

¹¹² Никол, Бесмртни,130.

¹¹³ Никол, Бесмртни,132, Рансиман, Пад Цариграда,82.

¹¹⁴ Сфранцес, Хроника,167,169.

им запретила нека спољашња опасност, вест о паду Цариграда пропраћена је побуном свих Албанаца насељених на полуострву. Побуњеницима су се придружили многи Грци, а Млеци су их потајно подржавали. У очајању, браћа су се обратила султану за помоћ. Стари војсковођа Турхан-бег прелази преко Коринтске превлаке и успоставља ред. Одлазећи, позвао је браћу да живе у међусобном миру.¹¹⁵ Али они су се ускоро поново посвађали један с другим и са својим вазалима, а пропустили су и да султану пошаљу дужни данак. У пролеће 1458. султан је с војском прешао преко превлаке. Коринт му је одолевао до августа; а и неколико других тврђава храбро му је пружило отпор, али узалуд. Пошто је Коринт пао а полуострво опустошено, деспоти су отишли да склопе мир са својим сизереном. Кажњени су губитком половине деспотовине, укључујући Коринт, Патрас, Арголиду и Томину престоницу Каритену; уз то су морали да плате и велику одштету.¹¹⁶ Тек што је отишао, деспоти су се опет завадили. Димитрије је сматрао да је једини спас и за земљу иза њега у покорности Турцима. Томи је побудио наде новоизабрани папа Пије II, који му је обећао помоћ на сабору у Мантови, одржаном у јесен 1458. Следећег лета у Мореју је стигла помоћ од три стотине плаћеника од којих је две стотине плаћао Пије, а стотину Бјанка Марија, војвоткиња од Милана. Они су се убрзо посвађали с Томом, као и међусобно, и вратили се у Италију. У међувремену је Димитрије позвао Турке, али је дужни данак султану опет заборављен. Мехмед, запрепашћен хаосом у деспотовини и узнемирен папином интервенцијом, одлучио је да је укине. Рано у мају 1460. Мехмед се појавио у Коринту на челу велике војске. После краћег оклевања, Димитрије се предао у својој престоници Мистри. Тома се крио неко време у Месенији, а онда је са својом породицом отпловио за Модон, одакле је у јулу 1460. године пребегао на Крф под заштитом Млечана.¹¹⁷ Са њима је био и одани Георгије Сфранцес, који је на Крфу и умро као монах око 1478. године. У новембру је Тома отишао за Рим, у нади да ће постаћи крсташки рат који би га вратио на власт. Са собом је понео, као поклон папи,

¹¹⁵ Сфранцес, Хроника, 167; Никол, Бесмртни, 132; Рансиман, Пад Цариграда, 82.

¹¹⁶ Сфранцес, Хроника, 171

¹¹⁷ Исто, 185.

главу апостола Андрије коју је донео из Патраса. Папа Пије II, до краја романтичан, приредио је Томи марта 1462. топлу добродошлицу у Риму. Висарион је предао папи реликвију, а сцена даривања касније је угравирана на папиној гробници у цркви Светог Андрије дела Вале. Тома је награђен почастима и мировином коју су му доделили папа и кардинали. Још увек се заузимао за своју ствар у Италији до своје смрти маја 1465. Његов брат Димитрије није побегао после предаје Мистре. Он је остао у заточеништву, али је био повлашћен. Султан се према њему опходио љубазно и обећао му је имање у Тракији. Ипак, присилио га је да своју жену и кћер доведе назад из избеглиштва са планине Монемвасије и да их преда султановој милости. Неко време Димитрије је живео у удобности у Једрену, добијајући адекватан прилог са додељених му острва Имроса, Лемноса, Самотраке и Тасоса. Али, око 1467. године изгубио је султанову наклоност. Отета му је његова имовина и послат је у прогонство у Дидимотику. Умро је као монах 1470. Године а са њим је умрла и његова лоза. Димитријева кћерка Јелена већ је била мртва, а супруга Теодора надживела га је само неколико недеља.¹¹⁸

Царска лоза Палеолога ипак није уташена, јер је Константинов брат Тома имао четворо деце. Његова ћерка Јелена Палеологина се удала за деспота Лазара Бранковића. Са њим је имала три ћерке а после пада Смедерева се повукла у Рагузу, а затим на Крф код мајке, где је умрла 1473. Млађа ћерка Зоје се удала за Ивана III, принца од Москве 1472. Њен унук је био Иван IV Грозни. Синови Томе су одгајани у Италији под надзором кардинала Висариона. Андрија је рођен 1453. године а Манојло 1455. године. Манојло је напустио Рим око 1476. и предао се на милост султана Мехмеда који му је дао имање и приходе. Оженио се и добио два сина, Јована који је умро млад, и Андрију који је постао муслиман. Старији син Томе, Андрија је сматрао себе наследником не само византијског престола већ и Мореје. Добио је титулу деспота, али је после Висарионове смрти 1472. заборавио на своје одговорности. Оженио се женом са улица Рима, због чега му је папа укинуо издржавање. Андрија је отишао код сестре у Москву, а у Рим се враћа 1490. Француском краљу је продао 1494. право на византијски престо, док је за себе задржао

¹¹⁸ Никол, Бесмртни, 132-136, Рансиман, Пад Цариграда, 82.

само титулу деспота Мореје. Априла 1502. године тестаментом је своје титуле уступио Фердинанду Арагонском и Изабели од Кастиље. У јуну исте године је умро као бескућник. Његовом смрћу угасила се споредна мушка лоза куће Палеолог.¹¹⁹

¹¹⁹ Никол, Бесмртни, 136-138.

Закључак

Пад Цариграда 1204. године била је прекретница у византијској историји, али то није био њен крај. Поједини византијски великаши су напустили окупиране земље и у незаузетим покрајинама, ослањајући се на локално грчко становништво, засновали су нове државе кроз чије је постојање Византија наставила да живи. Најснажнија од њих постало је временом Никејско царство, на чијем се челу од 1259., као савладар законитог цара Јована IV, налазио Михаило Палеолог. Након поновног заузимања Цариграда 1261. узурпацијом престола он проглашава себе за цара Михаила VIII Палеолога и тиме заснива нову владарску династију, династију Палеолога.

Нова династија била је најдуже владајућа у историји царства, Палеолози су владали од 1261-1453., али ће уједно бити и последња. Смрт задњег цара, Константина XI, представља крај њихове владавине а у исто време и крај постојања Византијског царства. Током династије Палеолог, царство је доживело кратку, али живахну ренесансу, познату и као палеолошка ренесанса. Процват на пољу уметности и културе није пратила и обнова царства. Суморну ситуацију унутар царства је додатно компликовало и то што је палеолошки период обележен честим споровима и сукобима између чланова породице, што је, уз постојање сталне опасности од Турака, неминовно доводило до грађанских ратова који су у великој мери убрзали пад Византије. Крајем XIV и у првој половини XV века, током периода владавине последњих Палеолога, царство запада у све дубљу кризу. То је период владавине цара Манојла II и његових синова, Јована VIII и Константина XI.

Њихов савременик, дворски службеник и лични пријатељ, Георгије Сфранцес пишући своје мемоаре представља хронолошким редом догађаје из политичког, историјског и јавног живота. Будући добар познавалац дворских прилика, обичаја, дипломатије и спољне политике, као и свих проблема са којима се суочавало царство, живећи своје последње дане, његово дело је од непроцењиве важности за проучавање последњих педесет година византијске историје. Иако на моменте пише крајње пристрасно, он је несумњиво одан царској породици, а посебно свом господару и куму Константину XI, његова *Хроника* нам пружа јасан увид у међусобне сукобе последњих Палеолога, у

значајна друштвено-политичка питања тог доба, првенствено питање уније цркава, и омогућује нам да их сагледамо из угла, не само савременика, него и активног учесника тих догађаја.

Најзад из ње сазнајемо и биографске податке из живота три последња цара и њихових породица чију ће судбину аутор пратити све до своје смрти.

Извори и литература

Извори:

Ducas, *Historia Turco-Byzantina* (1341-1462), ed. V. Grecu, Bucharest 1958.

Георгије Сфранцес, *Хроника- Пад Византијског царства*, приредио М. Станковић, Београд 2011.

Литература:

И. Ђурић, *Сумрак Византије. Време Јована VIII Палеолога, 1392– 1448*, Београд 1984.

Б. Ферјанчић, *Деспоти у Византији и јужнословенским земљама*, Београд 1960.

Б. Ферјанчић, *Међусобни сукоби последњих Палеолога (1425–1449)*, ЗРВИ 16 (1975) 131–160.

Б. Ферјанчић, *Савладарство у доба Палеолога*, ЗРВИ 24– 25 (1986) 307–384.

Р. Мантран, *Историја османског царства*, Београд, 2002.

С. Мешановић, *Јован VII Палеолог*, Београд 1996.

Д. М. Никол, *Бесмртни цар*, Београд 1997.

М. Николић, *Georgios Sphrantzes or how to become an archon in Byzantium in the XV century*, ЗРВИ 47 (2010) 277–289.

Г. Острогорски, *Историја Византије*, Београд 1998.

С. Рансиман, *Пад Цариграда 1453*, Београд 2009.